

BARANCSUK JÁNOS*

KAPCSOLAT ÉS KÜLÖNÁLLÁS

A gazdasági gondolkodás mintázatai és megjelenésük Kautz műveiben

CONNECTION AND SEPARATIVITY

The patterns of economic thinking and their aspect in Kautz's works

ABSTRACT

The basic theory of the essay is that especially the Hungarian economic thinking has quite an *offset* parameter: the duality, which usually is the product of the effects coming from the mainstream angle, on the other hand the compulsive problem-solving methods created by the typical social economy's happenings. This *singularity* originates from our systematic economic backwardness and its impact on our ambitions to overtake but without any solid formula, according to the situation of the „non-royal way” go alongs. What factors do usually define the patterns of the views covered by the discipline? Wherein is it possible to originate the singularities from specific eras, peculiar conceptions and scientific evolutions? How did the economic sciences and viewpoints become framed in our country during the period of Dualism? Were the representatives of some of our disciplines just followers, adaptors or in some cases, at specific areas even front-line fighters of the advancement of academic sciences? We try to give answers for these questions by analyzing the famous economist, Gyula Kautz's work, who lived in the times of the Austro-Hungarian Compromise.

„Az Értől az Oceánig”

„Nemzeti tudomány [...] nem is létezhetik, mert tudomány (tulajdonképpen értelmében) elvont igazságok, elvek és tantételek rendszeres foglalata: s mint ilyen valami általános, egyetemes, nem pedig bizonyos helyhez, időhöz, vagy néphez kötött. Eszerint például [...] magyar [...] közgazdaságtan eszméje: képtelenség.”¹

A fenti sorokat éppen az a Kautz Gyula vetette papírra, aki egyúttal „*A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*” című, a hazai közgazdasági gondolkodás fejlődésével foglalkozó, tudományos értékét mind a mai napig megőrző opusz² szerzője is. Bekker Zsuzsa még azt is hozzáteszi, hogy „Kautz munkája [...] nem csupán egy könyv a sok közül, ez az *egyetlen* ilyen feldolgozás.”³ Jegyezzük meg: a Bekkertől származó idézet valójában immáron a *második*, e témával foglalkozó, ráadásul a professzorasszony által szerkesztett kiváló könyvből való. Visszatérve azonban Kautzhoz, mintha két dolgot üzenne a citátum: egyrészt azt *sejteti*, hogy megfogalmazzuk – a német történeti iskola álláspontjától eltérően, és a klasszikusok felfogására „hajazva” – nem utasítja el az „örökérvényű” közgazdasági törvényszerűségek létét, másrészt pedig arra utal, hogy Kautz szeme előtt – Ady egy későbbi, jól ismert versének gyönyörű látomásához hasonlóan – az „Értől az Oceánig” való eljutás lehetőségének képzete lebeg. Amint írja: „a [szak]irodalom és az irodalomtörténet, az emberi megismerés írásbeliség révén tartós emlékművé vált fejlődési folyamata egyes népeknél és egyes időszakokban csupán

* Dr. Barancsuk János, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának docense, a közgazdaságtudomány kandidátusa

része az általános vagy nemzeti kultúrtörténetnek. [...] Minden elmélet és minden jelentékeny elv csak az *egész* mozgáshoz fűződő történelmi kapcsolatában érthető meg”.⁴ Tanulmányunk ugyanakkor a magyar gazdaság- és eszmetörténet egy olyan korszakára tekint, amelyet éppen a „provinciális” és „egyetemes” kapcsolódási *nehézségei – egyúttal a találkozás egyedi, turbulens szépségei* – jellemeznek, új, szofisztikált, nem mindig könnyen megtanulható motívumokkal gazdagítva a közgazdasági gondolat korábbi, szerényebb mintázatát.

Vizsgálatunk időbeli fókuszának kijelölését (kiegyezés) két motívum is indokolja. Egyrészt itt húzódik az a történelmi/gazdaságtörténelmi szakaszhatár, amely Magyarország viszonylagos, legújabb kori önállóságát jelzi, és amely ennek megfelelően az intézményesen is artikulálódó, „koncentráltan” megnyilvánuló magyar gazdasági-politikai érdekek mentén mintegy katalizálja a hazai gazdasági gondolkodást; másrészt ez az az időszak, amire megfelelő „készültségi fokot” érnek el, kiteljesedve sorakoznak fel egymás mellé az egyetemes közgazdasági gondolkodás napjainkig ható alapvető irányzatai. Azok a gondolati-módszertani konstruktumok, amelyek mintegy *követendő példaként*, vagy választható, alkalmazható „szerszámosládaként” szolgálnak a gazdasági jelenségek megértéséhez, a gazdaságpolitikai beavatkozások lehetőségeinek, kívánt vagy akár elkerülendő következményeinek feltérképezéséhez. És bár Kautz szerint „Magyarország törvényhozói és államférfiai előtt már a 18-ik század elejétől fogva a nemzetgazdaság terén európaszerzte uralkodó iránylatok ismeretesek voltak, sőt egyenesen visszhangra is találtak”⁵ nehezen tagadható, hogy a gazdasági gondolkodás „boom”-ja a hazánkban az 1867 utáni időszakra tehető.

Munkahipotézisünk szerint a mindenkori magyar gazdasági gondolkodásra különösen, *kontrasztosan* jellemző az a dichotómia, amelyet az éppen regnáló főáram irányából érkező „nyáj”-hatás, másrészt a sajátos nemzetgazdasági történések által felvetett problémák megoldási kényszerei generálnak. Megkockáztatjuk azt az állítást is, hogy a kiegyezést követően kifejezetten *bonyolult* „mintázatot” alkotnak a hazai (köz)gazdasági diskurzusban a tudományszak által felölelt nézetek, a domináns irányzat(ok) viszonylag szerényebb hegemóniájával, a gondolati paletta egyhangúsága helyett annak sokszínűségével.

Természetesen majdnem mindig és szinte mindenhol ugyancsak felismerhető a gazdasági disputát tápláló források között az *uralkodó paradigma* által meghatározott „protokoll”, versus a *praxis* oldaláról jelentkező igény, ezek azonban nem feltétlenül készítetik „stílustörésre” és/vagy „eklektikus” megnyilvánulásokra is a (köz)gazdaságtant. Hogy a magyarországi viszonyokra – bármennyire is furcsa: végső soron *pozitívumként* – mégis ez jellemző, elsődleges magyarázataként sok tekintetben hazánk „gazdaságtörténelmi/történelmi fősodortól” való szisztematikus distanciáit, az ebből fakadó utolérési törekvéseket említjük, amelyek – természetükből adódóan – korántsem „magától értetődő”, hanem inkább „atípusos” jegyekkel jellemezhetőek. Az Elbán, sőt még a Lajtán is *innen* uralkodó, a „fejlett Nyugat” szemében „egzotikus” körülmények ugyanis a *legkülönfélébb módon* térhetnek el a gazdaságilag élenjáró a gazdasági gondolkodás vezérelveit diktáló országokban megfigyelhető viszonyoktól, ami a fő paradigmát „zsigeri” módon követni igyekvő mimézis, versus a „nem királyi út” során adódó sajátosságokból fakadó intellektuális „leckék” ellentmondásait, rossz esetben antagonizmusát hozhatja magával. Az így keletkező „kognitív disszonancia” kezelése pedig – gyakran megtérülő – plusz erőfeszítésekre készítheti a közgazdaságtant művelő emberföket. „Számos intézmény, elv vagy feladvány a mi státuszgazdasági tudalmunkban más alakban jelentkezik, sajátzerű jelleget visel” – állapítja meg Kautz⁶. „A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az” – kezdi Tolsztoj az Anna Kareninát.

Tanulmányunkban nem a magyar közgazdasági gondolkodás „take off”-jára koncentráltunk – még ha kétségkívül vannak erre utaló jegyek is a vizsgált korszakban –, vagyis nem

arra teszünk kísérletet, hogy valamiféle „eszmetörténeti fejlődéstörvény” megnyilvánulását próbáljuk tetten érni a hazai szakirodalom – elsődlegesen pedig Kautz – eredményeit elemezve. Csak mérsékelten osztjuk ugyanis a Madarász által „*wigh*” elmélet-történet-írásnak nevezett iskola felfogását, amelynek képviselői „a múltat a jelenből visszafelé olvassák, ahol a hajdani szerzők a mai doktrínák előfutáiraiként szerepelnek, akik annyiban kapnak jó minősítést, amennyiben válaszaik a modern diszciplína kérdéseihez rendelkeznek, és lefordíthatók a mai diskurzus nyelvére.”⁷

A szakirodalomban gyakran találkozunk efféle, az „éltebb korú” doktrínákat „elmarasztaló” hozzáállással. „A [...] gazdagság mindig az emberek szorgalmával áll egyenes arányban, és nem a felhalmozott arany és ezüst mennyiségével, mint azt *együgyűen* elképzelik” – írja például Smith – némi távolságtartással, a „fejlettebb” klasszikus közgazdaságtan szellemi magaslatain időzve – a merkantilista tanokról.⁸ „Egészében nézve azt mondhatjuk, hogy zavarosak, mert megalkotóik nem értették meg világosan a pénz funkcióit; ez helyesebb jellemzés, mint ha azt mondanánk róluk, hogy tévesek voltak, mert azon az elvé emelt feltevésen alapultak, hogy a nemzet nettó vagyonát csak az országban található nemesfémkészletek gyarapításával lehet megnövelni” – vélekedik hasonlóképpen ugyanerről Marshall⁹, igazolva egyúttal, hogy nem sikerült kellőképpen közel jutnia az általa kritizált gyakorlat lényegéhez. De hasonlóképpen „divatos” a neoklasszikus közgazdaságtant „szidni” a keynesi álláspont fényében, mely utóbbi „rájött”, hogy a nemzetgazdaságok keresletkorlátosak, míg az előbbi – „hibásan” – *erőforrás*-korlátos rendszereket tételezett fel. Holott, valójában mind a merkantilizmus „pénzéhisége”, mind a neoklasszikusok Say-törvénybe vetett hite a maguk idejében nem kis mértékben a gazdasági realitásokból is táplálkoztak.¹⁰ Egyetértünk Kautzcal, miszerint „ugyanaz az igazság, ugyanaz a maxima, ugyanaz a szabály az egyik időben, az egyik népnél üdvös és jótékony, másik időben, másik népnél viszont káros, alkalmazhatatlan és helytelen lehet; hogy az, ami itt jótékony, ott kárt okoz, amire itt törekszenek, ott talán haszontalannak és eldobandónak tűnik.”¹¹ Ez magyarázza tanulmányunk címét is, amelyben nem a „fejlődés”, hanem a gazdasági gondolkodás szintaxisát és szemantikáját jellemző „mintázat” kifejezést használjuk, amely már legalább annyira utal annak kulturális, mint eszköz jellegére.

Mi (és hogyan) befolyásolja a (köz)gazdasági gondolkodás mintázatát?

Lévén, hogy ez lényegében egy oksági kapcsolatot firtató kérdés, magából, a kauzalitás mibenlétéből és annak formáiból is kiindulhatnánk (pl. Arisztotelész filozófiájáig visszanyúlva), továbbmenve pedig a „mintázat” kifejezés jelentését feszegethetnénk. Mivel dolgozatunkban elegendőnek tartjuk e fogalmak „köznap” értelmezését, nem megyünk ilyen mélyre, ehelyett az ismerethalmaz korpuszát nagyvonalakban tagoló, „ornamentikájának” alapjait jelentő faktorokra koncentrálnak.

Schumpeter a közgazdaságtant, mint tudományt mindössze két forrásból származtatja, amelyek közül az egyiket a társadalommal foglalkozó *filozófusok* írásai, a másikat az *aktuális kérdésekkel* foglalkozó viták jelentik.¹² Természetesen lehet vitatkozni az ilyenfajta rendszerezéssel, annyi azonban biztos, hogy az általa megjelölt „archetipikus” nyomok manapság is beazonosíthatóak a tudományos diskurzusban.

Kautz mind a mai napig érvényes, korszerű felsorolást ad a tudományos gondolkodás tárgyát és formáját meghatározó tényezőkről. Sorait átítatja az a józanság, amely az egyes szakterületek mai művelőit mintha egyre kevésbé jellemezné, és amely szerint „Élet és tudomány, *gyakorlat és elmélet mindig és mindenütt a legszorosabb kölcsönhatásban és kölcsönviszonyban áll.*”¹³ „Oly korban élünk, amikor egyetlen gondolkodó sem vonhatja ki

magát némely megoldatlan feladat feletti töprengésből, annak megfontolásából, hogyan gyógyítható és szüntethető meg némely nagy társadalmi és gazdasági visszasság.”¹⁴ Továbbá: „az ipar és forgalmi élet körüli eszmék [...] a gyakorlati, gazdasági és üzleti viszonyok alapján támadnak, módosulnak és fejlődnek; csak a tapasztalatok és kísérletek hosszú sora vezet új észlelések és következtetésekre...”¹⁵ Nincsenek azonban illúziói arról, hogy mennyire hasznosul az így felhalmozott tudás, hogy milyen abszorpciós hajlandósággal rendelkezik a gazdaságpolitika: „az elméleti tanok és ismeretek befolyását a valóságra, legalábbis eddigelé, rendkívüli mértékben korlátozottan találjuk.”¹⁶ Jegyezzük meg – csak a közgazdaságtudománynál maradván –, hogy a praxis szolgálata nem feltétlenül azonosítható a „konkrét” (pl. gazdaságpolitikai) problémák megoldásával, mint ahogyan az orvos-tudomány sem egyenlő a házi orvos vagy a sebész közvetlen gyógyító tevékenységével.

Menjünk azonban tovább! Egy másik, a gazdasági gondolkodás mintázatát befolyásoló motívumot a *társadalmi eszmeáramlatok, kulturális-történeti hagyományok* jelentik. „Mind a társadalmi, politikai vagy gazdasági elmélet születésének [...] lényeges] mozzanata annak a népnek a *létező nemzeti, állami és erkölcsi állapota*, amelyhez a vonatkozó gondolkodó tartozik, másrészt annak a korszaknak teljes *eszmeirányzata és világnézete*, amelynek az egyes elméletek és rendszerek eredetüket köszönik. [...] Bármilyen nagynak is tűnjön a hatalmas egyéniségek jelentősége a történelemben, abban a földben gyökereznek, amelyen állanak, azt a levegőt szívják, amely körülveszi őket, koruk nemzeti és szellemi légkörének kényszerítő behatása alatt állanak, ami aztán többé-kevésbé határozottan fellép minden érvelésükben és bizonyításukban, céljaik felállításában és végkövetkeztetéseikben.”¹⁷ Az időben egy kicsit előreugorva: az effajta meghatározottság markáns megnyilvánulásait jelentették a „szocialista építés” évtizedei alatt az uralkodó világnézet jegyében született írásművek tartalmi- és stílusjegyei, amikor a tudomány – nem először, és féltő, hogy nem utoljára – az ideológia szolgálóleányának pozíciójába süllyedt.

A kor Kautz által említett, a gondolkodásra „kényszerítő erővel” ható „szellemi légkörének” egyik legfontosabb momentumja az egyetemes tudomány *főáramát* jelentő paradigma, „mátrix”, „a már meglévő tantételek és elvek hatása az egyes elméletalkotók eszmealkotására és nézeteire. Egyetlen gondolkodó sem képes függetleníteni magát elődeitől, és nem szabadulhat attól a befolyástól, amelyet az eszmék, igazságok és belátások már kiküzdött állaga reá ellenállhatatlanul gyakorol...”¹⁸ Ennek megfelelően „eszmeifejlődésünk számos fonalszála a *hangadó népek* nézetkörével és iránylataival mindenkor egybefűzve valának; a kort mozgató s domináló általános elvek vagy eszmék mi reánk is mindig igen nagy mérvben hatottak...”¹⁹

A szakírók által konstruált elméleti rendszerek azonban – az előbbieken említett külső meghatározottság mellett – *szubjektív faktorok* befolyását is tükrözik. „Mind a valamenynyire is önálló tantétel vagy elmélet lényeges tényezője az egyéniség, a szubjektív szellemirányzat, a gondolkodó jellege és kedélyalkata... [...] Az elméletalkotó szellemének és kedélyének alapvonásai [...] mindig és mindenütt többé-kevésbé határozottan tükröződni fognak rendszereiben is”²⁰ – olvashatjuk ugyancsak Kautz állásfoglalását.

Itt azonban el kell gondolkodnunk azon, hogy vajon milyen szerepet játszanak az általa képviselt tudományfilozófiában az egyes szakterületek tekintélyei. Ők azok, akik – mintegy a korszellem médiumaiként – megfogalmazzák, közvetítik a „levegőben lógó” igazságokat? Vagy pedig a gondolkodási pályák *váltóinak* tekinthetők, akik hosszú távra meghatározhatják a kognitív, megismerési folyamatok menetét az egymástól akár nagymértékben eltérő alternatív trajektóriák között? Úgy tűnik, Kautz az első megközelítés híve, lévén, hogy „bizonyos korokban egy és ugyanaz a kérdés, egy és ugyanaz a probléma foglalkoztatja a szellemeket, így egy és ugyanazt a tényt állapítják meg egy és ugyanazon időben különböző oldalakon a különböző kutatók. Nevezetesen, a szellemek és eszmék világán is

meghatározott *fejlődési törvények* uralkodnak, aminek következtében egy és ugyanaz a [...] megérett gondolat különböző helyen és különböző formában bizonyos *természeti szükségszerűséggel* lép napfényre.”²¹ Kínálkozik itt, hogy e jelenség eklatáns példaként az 1870-es évek elejének „marginális forradalmára” utaljunk, amelynek egymástól függetlenül három iskolája váltja fel a klasszikus közgazdaságtant.

De vajon „hova tegyük” ebben az esetben Keynes sajnálkozását a mainstream 19. századi *tartós „kizökkenéséről”*, úttévesztéséről? Aki szerint sajnálatos, hogy „Ricardo építménye volt az intellektuálisan vonzóbb, ez győzött, és Ricardo, aki teljes mértékben hátat fordított Malthus nézeteinek, a közgazdaságtant egy *teljes évszázadon keresztül* egy mesterséges szakadékba kényszerítette.”²² Vagy Jevons „morgolódását” ugyanez miatt, vagyis hogy „Ricardo, aki ugyan tehetséges volt, de helytelenül gondolkodott, rossz irányba kormányozta a közgazdaságtudomány hajóját.”²³ Tehát ha létezik a történelmi jelenségek – ezzel együtt a gondolkodás módjának, eredményeinek – „pályáját”, irányultságát megszábó „elv”, akkor Ricardónak vagy nem „szabadott” volna „deviáns” elméleti rendszert kialakítania, vagy ha mégis ez történik, akkor vagy eleve az érdektelenség ködébe veszve, vagy átmeneti, de hamar kihunyó „divathóbortként” „kellett volna” gondolati rendszerének leszorulnia a főáram partvonalán túlra.

Vegyük észre: tulajdonképpen ismét a történelem/szellem-történet mintázatát meghatározó elv mibenlétéhez értünk vissza. Nevezetesen: felfedezhető-e ezen a messzi múltból a jövő felé haladó „szőnyegen” egy olyan motívum, „fejlődéstörvény” –, amelynek révén – mint valamiféle IQ-feladványban – logikailag kikövetkeztethető az egyelőre üresen álló következő „kocka” leendő tartalma? Vagy pedig nincs ilyen „piros fonál”, és a vak véletlentől függ, hogy a jövőben egymástól gyorsan széttartó potenciális trajektóriák közül melyikén futnak tovább az események, elméleti törekvések? Netán a két elv keveredése valósul meg? Kautz mindkét szemlélettel találkozhatott valamilyen formában korának irányzatait vizsgálva. Mindazonáltal – bár végül is a „fejlődéstörvények” léte mellett teszi le a voksát –, nem lehetett számára teljesen meggyőző egyik felfogás sem, hiszen – miként írja – a „gazdasági rendszerek és doktrínák belső gondolatmenetét és eszmei mozgását, igazi lényegüket illetően még nem ragadták meg.”²⁴ Majd kora egyik szaktekintélyétől, Robert Mohltól idéz, aki szerint „hiányzik a dolgok menetét egészeben ismerő és a *jövőt is feltáró* látásmód.”²⁵

A kérdés továbbgondolása során induljunk ki Kautz passzusából, mely szerint „éppúgy, mint a gazdasági életkörülmények és fejlemények, a *nemzetgazdasági elmélet is a történelmi fejlődés eredménye; hogy az eredményeihez történelmi megoldások jellegét kell mellékelnie*; hogy a törvények a tudományban nem mások, mint az igazságnak egy történelmi magyarázata...”²⁶ Elfogadva ezt a megközelítést, azt állítjuk, hogy az eszmetörténet – mint sajátos történelmi folyamat – vizsgálata során *mutatis mutandis* ugyanazok az irányzatok, felfogások jöhetnek szóba, mint amelyek a történelmi/gazdaságtörténeti események menetében (mintázatában) rejlő belső meghatározottságot kívánják felderíteni. Ezek között említhetnénk a történelemben úttörő módon „rendszert” kereső Polübioszt (Kr. e. 2. sz.), majd – immár a közelmúltban – a historicizmust (Marxszal együtt), a szubsztantív és analitikus történelemfilozófiát, vagy mindezekkel vitatkozva az egyén szerepét kiemelő Poppert,²⁷ netán az Annales iskola „*longue durée*”-n alapuló felfogását²⁸ és a vele rokon strukturalizmust. Sőt, Hempel „jólesően provokatív” koncepciójáig²⁹ is eljuthatunk, amely szerint a történelem menetét is a természettudományokból jól ismert általános törvényekkel kell(ene) leírni. Könnyű belátni: tulajdonképpen a történelmi szükségszerűség versus szabadság viszonyát más-más módon magyarázó nézetekről van szó, melyek közé az utóbbi időben a káosz- és hálózatelméleti interpretációk hoztak új és ígéretes szempontokat.³⁰

A szerző úgy véli, hogy a felsorolt megközelítések a tárgy bár eltérő, de egymást inkább *kiegészítő*, mintsem ellentétes, egymást kizáró aspektusait tartalmazzák. Ezért legin-

kább a Shermer tanulmányában vázolt középutas koncepcióval azonosul, amely szerint „bármely történelmi folyamat során a véletlenek szerepe a szükségszerűségek felépítésében hangsúlyos a korai szakaszokban, és gyengül a későbbiekben.”³¹ Prigione és Stengers ugyancsak a kaotikus és „szükségszerű” hatások együttes érvényesüléséből kiindulva fogalmaz úgy, hogy amíg a történelmi folyamatot alkotó rendszer elemeinek fluktuációi „mérsékeltek és állandók maradnak, addig a rendszerben a viszonylagos egyensúly a norma. Ha a fluktuáció elég erőssé válik ahhoz, hogy fölborítsa a meglévő szervezetet és egyensúlyt, akkor nagyobb változás vagy forradalom mehet végbe, és ezen a ponton a rendszer kaotikussá válhat. A hirtelen változás e pontját [az ún. »történelmi pillanatot«] bifurkációs pontnak nevezzük [...] A szükségszerűség egy bizonyos fejlődési pályára tereli a rendszert, amíg az el nem ér egy bifurkációs pontot. Ekkor a véletlen játszik óriási szerepet azzal, hogy a rendszert egy új fejlődési pályára löki, mely idővel kifejleszti a saját erőteljes szükségszerűségét úgy, hogy a véletlen legyengül a következő bifurkációig.”³²

A közgazdasági eszmetörténet mintázatát alakító összefüggésekre azonban nem csak a fenti fejtegetések igazak, ami azzal kapcsolatos, hogy – mint Schumpeter megállapítja – „a közgazdaságtan *tárgya* maga is egyedülálló történelmi folyamat, így a különböző korszakok közgazdaságtana nagyrészt eltérő tényekkel és problémákkal foglalkozik.”³³ Vagyis: a gazdasági gondolkodást nem csak a *saját* „belső” dinamikája, „inerciája” vezérli, hanem a fentebb felsoroltaknak megfelelően az adott kor gyakorlatában megoldandó feladatok, társadalmi eszmeáramlatok, ráadásul magát, a tudomány főáramát jelentő paradigmatisztikus sémák is modulálják. E „»lehetőségburkokon« belül azonban [mintegy Braudel *longue durée*-jén »innen«] rengetegféleképpen alakulhatnak az események” – írja Reisch.³⁴ Vagy Marx klasszikussá vált soraival: „Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált adott és örökölt körülmények között csinálják.”³⁵ Hermann Hesse költőien szép megfogalmazásában: „Történelemmel foglalkozni annyi, mint átengedni magunkat a zűrzavarnak s mégis megőrizni hirtünk a rendben és értelemben.”³⁶

Valamely korszak közgazdasági elméleteit végül egy, a *módszertan* által kiváltott sajátos „függőség” is alakítja, amely különösen az 1870-es évek elején megszülető neoklasszikus, majd későbbiekben a neo- és újklasszikus szintézis szellemi alkotásaira nyomja rá a bélyegét. A vizsgálandó tárgykörök, kérdések *matematikai* interpretációja jelenti ezt az „addikciós” tényezőt, amelynek térhódításához Jevons adta meg az alaphangot: „Világos, hogy *ha a közgazdaságtan egyáltalán tudomány kíván lenni*, akkor matematikai tudomány-nyá kell válnia.”³⁷

Eszmetörténetünkben jól ismertek ennek a módszertani programnak a motívumai, melyek között habár nem kizárólagos, de jelentős szerepet foglal el a közgazdaságtan „komoly”, akadémiai tudománnyá – mintegy „felnőtté” – emelésére irányuló törekvés.³⁸ Amely egyrészt a diszciplína objektivitását, értékmentességét követeli meg, másrészt feltételezi, hogy ehhez „adekvát” módszertani-szemiotikai vizsgálati- és kifejezőmód társul. Horváth és Király azonban arra figyelmeztet, hogy bizonyos eszközök néha öncélú (intellektuális) játszadózásra csábítanak rendeltetészerű használatuk helyett. A marginalista forradalomról írják: „A »verbális fecsegést« ekkor kezdi felváltani, később pedig kiszorítani a »matematikai fegyelmet«, ami a huszadik század végére tökéletessé, ugyanakkor tökéletesen céltalanná is válik. A forma totális győzelmet arat a tartalom felett.”³⁹

Megjegyezve, hogy hasonló, elmarasztaló passzusokat lehetne idézni Káldortól, Coasetól, Leontieftől, vagy akár Hahntól, Krugmantól, Kautz – saját koráról – a következőképpen nyilatkozik: „Nem hiányzottak [...] közgazdasági eszmefejlődésünk menetében soha sem oly tévfogalmak vagy felfogási irányok, melyek sem a tudomány sem az élet igényleteivel meg nem egyeztethetők, sőt többé kevésbé veszélyes sophismák kutforrásait

is képezék; de másfelől meglepéssel utalhatunk e tekintetben arra is, hogy az elmélkedés és praxis [...] nagy aberrációi az igaztól és helyestől [...] hazánkban soha, vagy csak igen csekély mérvben foglalhattak helyet.”⁴⁰ Mielőtt azonban – föltétlenül érdemtelenül – *en bloc* elparentálnánk a gyakran valóban elefántcsonttoronyba visszahúzódó matematikai közgazdaságtant, mentségként utaljunk arra az etológiai szempontra, miszerint „Az exploratív vagy kíváncsi viselkedésből az embernél – mind filogenetikailag mind ontogenetikailag – a tudomány fejlődik ki, amely lényegét tekintve éppoly közeli rokonságban áll a művészettel, mint a kíváncsi viselkedés a játékkal. [...] A játék szabadsága [...] nyilvánvalóan [...] nélkülözhetetlen a kutató ember kreativitása szempontjából is.”⁴¹ Summázatként tehát: a *homo ludens* magatartással rokon kutatói attitűdök tolerálhatók, bízva abban, hogy léteznek olyan szelekciós mechanizmusok, amelyek legalább hosszú távon képesek a közösséggel valóban haszontalan tudományos programok túlbujánzását gátolni.

Az eddigiekben egy tudományszak által valamely időben és helyen produkált nézetrendszer mintázatát kialakító faktorokat vettük sorba. Ha a mintázatot valamilyen korpusz *funkcionális* tagoltságával hozzuk összefüggésbe, akkor önkéntelenül merül fel a kérdés, hogy vajon beszélhetünk-e az ornamentika „egészséget” kifejező harmóniájáról, vagy épp’ ellenkezőleg: beteges eltorzulásáról. A közgazdasági eszmetörténet esetére lefordítva: egy adott területen, adott korban jellemző nézetrendszer és annak összetétele vajon kellőképpen szolgálja-e a tudomány funkcionalitását? Ezen a ponton természetesen szükség van a „*funkcionalitás*” fogalmának legalább nagy vonalakban történő tisztázására. Véleményünk szerint egy tudományszak által kitermelt elméleti rendszer – mint különböző megközelítésmódokat és metodikákat alkalmazó komponensek komplexuma – akkor tekinthető „egészségesnek”, ha egyrészt megfelelő „hatékonysággal”, irányultsággal szolgálja az őt befogadó társadalom megismerési igényét, másrészt képes folyamatosan megújuló kutatási programok kitűzésével és teljesítésével önmaga replikációjára.

Mivel a valóság sokrétű, ezért vélhetően az őt „egészségesen” leképező tudományszak(ok) kellőképpen *differenciált(ak)*, és – a vizsgálat tárgyának egyes elemeire jellemző módon – kapcsolódásuk nem ellenséges, hanem szinergikus. „Egy organizmus szervei nem konkurálnak egymással” – állapítja meg Lorenz.⁴² Ezért fontos szempontot képez az is, hogy a gondolati paletta egyes „színeit” képviselő tudósok eszmecseréjére kibékíthetetlen szemléletbeli megosztottságot tükröző éles konfliktusok, vagy egyfajta munkamegosztásra jellemző vitakultúra nyomja-e rá a bélyegét.

A hazai közgazdasági gondolkodást terelő fő irányzatok

A gyakorlat teoretikus leképezésének *irányelvei* tekintetében több irányzat hatása is tetten érhető a hazai gazdasági gondolkodásban a vizsgált időszakban. Jelen vannak a német *kameralizmus* elsősorban *Sonnenfels* által képviselt hagyományai – vélhetően ott kísértenek eszméi a modernizációért magát felelősnek tartó gazdaságpolitikában; *List* Kossuth szerint is követendőnek ítélt *gazdasági nacionalizmusának* reflexei – különösen a (nem osztályérdekeket, hanem inkubációs célokat szolgáló) vámpolitika terén; aztán az *agrármenedzsment* haladó módszerei a *német üzemgazdaságtan* révén; de csírájában az *univerzalizmus* és a *marxizmus* eszméi is. A két legfontosabb, a gazdaságról vallott nézeteket befolyásoló eszmeáramlat azonban a *liberalizmus klasszikus* (majd hamarosan neoklasszikus) alapokra támaszkodó rendszere, és az ennek ellenlábását jelentő – *Roscher*, *Hildebrand* és *Schmoller* nevével fémjelezhető – *német történeti iskola*. Amint Harmat és Hild fogalmaz: „Kautz éppen akkor lép föl, amikor a klasszikus és történeti iskola [...] ellentéte kiéleződik.”⁴³ Bekker jól összegzi e két paradigma lényegét: „Különbség a két nagy tradí-

cióban az egyén és közösség, a gazdálkodó egyén és állam viszonyának más értelmezése, a szereplők motivációit másként tárgyaló, a rendszerek működését különbözőképpen értelmező két vonulat érvelésének, látásmódjának bekerülése a magyar közgazdasági gondolkodásba. Az önmagáért felelős racionális gazdálkodó főáramú koncepciója és az alattvalói/polgárai jólétéért felelős uralkodó/állam koncepciójának kameralizmusig visszavezethető német tradíciója két olyan látásmód, amely nem keverhető mechanikusan, nem »mixelhető« egyszerűen konzisztens felfogássá.”⁴⁴

A közgazdasági gondolkodás talán legmarkánsabb „tektonikus törésvonalánál” járunk, amelynek általában ellentétes oldalain helyezkedik el a gazdasági automatizmusok hatékonyságában való hit versus az állam aktív gazdasági szerepének igenlése; az individualizmus versus moralitás, közösségi érdekek, altruizmus, történetiség hangsúlyozása; a homo oeconomicus versus homo sociologicus embermodellben való gondolkodás – stb. Meglátásunk szerint azonban ezek az egymással oppozícióban lévő gondolati tartalmak voltaképpen nem annyira valóban létező antagonizmusok, hanem inkább az őket képviselő személyiségek „kirekesztő” attitűdjei, határesetekre fókuszáló valóságglátásuk miatt jelennek meg egymást kizáró fogalmi konstrukcióként. Valójában gyakran *ugyanazon entitás különböző, egymás mellett/szimultán létező aspektusairól, vagy valamely tulajdonságának szélseleges, de nem örök időkre jellemző megnyilvánulásairól* van szó.

Vajon mi idézi elő a „frontvonalak” gyakorta tapasztalható bemerevedését a fenti kontroverziák esetén? Vélhetően izgalmas tudománypszichológiai tanulmány tárgyát képezheti ez a talány, melynek megfejtése során minden bizonnyal a magyarázó okok között szerepelnek gazdaságtörténeti motívumok, kulturális tradíciók és azok inerciái, a tudósok személyiségjegyei – stb., tehát csupa olyan tényező, amelyek a gazdasági gondolkodás mintázatát alakítják. Úgy tűnik azonban, hogy a kiegyezés utáni Magyarország tudósgenerációjára – mai szemmel nézve fölöttébb furcsa módon – mégsem valamely „szekértáborok” elkötelezett és szemellenzős szolgálata, hanem a mértéktartó józanság, kompromisszumossággel ötvözött kritikai szellem volt jellemző.

Vajon minek tudható be ez a doktrinális nyitottság a hazai gondolkodásban? – kérdezhetjük most az előbbi felvetést megfordítva. Bekker a következő okokra vezeti vissza a jelenséget. Nagy szerepet tulajdonít a *gazdasági fejlődés megkésetttségének*, aminek következtében a „saját lábra állás” időszakában, a szakszerű megoldásokra „éhes” praxis mintegy „válogatás nélkül”, „kódolt ellenérzések” hiányában, szabadon választhatja ki bármely irányzat használhatónak tűnő, szükséges elemeit. Ugyancsak elmaradottságunknak köszönhető(!), hogy mivel nem létezett a gazdasági diskurzust kanalizáló – egyúttal korlátozó – „magyar iskola”, ezért a gondolkodást kevésbé fogták vissza tudományoskodó rögeszmék, meggyökeresedett tantételek.⁴⁵ Amint Kautz írja a közgazdasági gondolkodás hazai formálódásáról: nálunk „az újkori nemzetgazdaságtan nagy elvrendszerének szelleméletünkbe való fölvétele több tekintetben könnyebbé vált.”⁴⁶ És bár „könnyen juthatnánk a szigorú ítész előtt azon gyanúba, hogy önállót teremteni képtelenek levén, csak a külföldnek vak utánzói vagyunk, s minden eredetiséget nélkülözünk”,⁴⁷ valójában „közvetlen befolyást az idegen elméletek, irodalom vagy törvényhozás reánk soha sem gyakoroltak, s hogy e szerint bizonyos önállóság s eredetiség ez irányban sem vitattathatik el tőlünk...”⁴⁸ Megállapítja továbbá, hogy „Nem ismerhetni [...] félre, hogy nemzetgazdasági eszmekörünknek mindenkor kiválólag *praktikus* jelleme vala, hogy az a gyakorlati élet szükségéi, törekvései és áramlataival az első kezdeményektől fogva mind a mai napig a legbensőbb összefüggésben állott...”⁴⁹

Az előbbieken felvázolt „kétpólusú” mintázatot – amely mindazonáltal további motívumokat, komponenseket is tartalmazott – alapvetően formálta az a „kettős erőter”, amit egyrészt a főáramú klasszikus, másrészt a régió gondolkörében hegemoniát élvező német

gazdasági tradíció feszített ki. Az előbbi a hazai elit haladóbb, Nyugat felé orientálódó képviselői „importálták” a közgondolkodásba, az utóbbi pedig „a régió és az ország gazdasági-történeti probléma halmazának milyenségéből [következik], de erősíti mindezt, hogy gazdasággal is törődő írástudóink, közgazdászaink többsége a német nyelvterület egyetemait látogatta.”⁵⁰ Erősen leegyszerűsítve: habár a hazai körülmények sokáig nem teszik célszerűvé a liberális eszmék „egy az egyben” történő gyakorlati alkalmazását, azok mindenképpen, az „első adandó alkalommal” *követendő példát* jelentenek. Ugyanakkor: a gazdasági realitás az utolérési periódus során nélkülözhetetlen kormányzati közreműködés miatt, még egy jó ideig az állam intenzív részvételének hagyományait gondozó német tradíciót (kamerализmus, gazdasági nacionalizmus, történeti iskola bizonyos elemei) emeli gyakorlattá. Ehhez csatlakoznak – egyre erőteljesebben – a *szocialista* eszmék, melyeket a korszakban felerősödő szociális problémákra adott reflexiónak tekinthetünk.

Kautz, a kritikusan integráló személyiség

A korszak vezető, nemzetközileg is nagy megbecsülést kiérdemelt, méltányolt közgazdásza minden kétséget kizáróan Kautz, akinek munkásságát természetes módon orientálják a fentebb említett hatások. Azonban személyében ráadásul olyan egyéniségről van szó, akinek kivételesen pozitív jellemvonásai a tudományt kitartóan, folyamatosan magas szinten művelő karaktert eredményeznek, és aki tudását gyakorlati feladatok vállalásával is termékenyvé teszi. Jól érzékelteti hozzáállását a következő – akár „tudományos ars poetica”-számba is vehető – passzus: „a szigorúan tudományos felfogás és kifejtés során mindenütt a lehető *legobjektívebb* tárgyalásra törekedtem, és az egyes teljesítmények megítélésakor sem a népek, sem a rendszerek, sem az egyes személyek iránt semmilyen doktriner előítélet, ellenszenv vagy rokonszenv nem vezetett, hanem szigorúan és lelkiismeretesen csak a komoly tanulmányaimból merített meggyőződés, és az *igazság* kimondását tekintetem kötelességemnek.”⁵¹ Harmat és Hild általunk is vallott interpretációja szerint „Tudatosan egy mai fogalmaink szerinti »elméleti válságban« levő tudomány problémáit kívánja kezelni, mégpedig a számára mintául szolgáló helyes »középut« módszerének a követésével.”⁵² Vagyis: Kautz – amennyire csak lehetséges – a felszínen egymással konkurálni látszó, valójában azonban az „igazság” különböző aspektusait tartalmazó nézeteket akarja – természetesen tévedéseiktől „megtisztítva” – az egyetemes tudás „teljes jogú” részeként ábrázolni. Jól jellemzik hozzáállását a következő sorai is: „az ellentétes nézetek és iskolák mindegyike legtöbbször bizonyos jogosultsággal bír, s mindeniknek bizonyos határig igaza van. Tévedése az egyiknek úgy, mint a másiknak abban állván, hogy az egyik azt, a mi magát már túlélte, még tovább is fenntartani, a másik meg azt, a minnek még ideje nem érkezett meg, tulhevesen s igen is korán megvalósítani akarja.”⁵³

Figyeljük meg: Kautz tudományos attitűdjei a gazdasági gondolkodás „egészséges”, organikus mintázatának kialakítását célozzák. Természetesen nem ő képviseli egyedül a korabeli hazai gazdaságtudományt, amelynek repertoárja – vele szemben – akár egymást „leéneklő”, túlharsogni igyekvő hangok kavalkádja is lehetne. Azonban személyében a magyar tudomány referenciapontjáról, tipikus „bifurkációs”, egyúttal kulturális „imprinting” hatást kiváltó nagyságáról van szó, akinek gondolkodásmódja, felfogása hosszú évekre szocializálja – ugyancsak nagy reputációval bíró tanítványain (mint például Földes) keresztül – a tudományszak saját tárgyához és a vitapartnerekhez való viszonyát, hozzáállását, de minőségi színvonalát is. Szerencsés véletlenek sorozata, hogy Kautz is közvetlen mintát vehetett a „legnagyobb” magyarok egyikéről, Széchenyiről, aki történetesen igazi integráló, és nem megosztó személyiség volt? Lehetséges, mint ahogyan az is könnyen elképzelhető, hogy

egy „krakéler” természettel „megáldott”, de hasonló karizmával rendelkező tudós kevésbé gyümölcsöző módon egészen más, napjaink politikai polémiainak ordenáré stílusára emlékeztető szakmai „kultúrát” honosított volna meg a hazai közgazdaságtan berkeiben.

A munkásságát értékelő irodalom gyakran téved abban, hogy Kautzot *vagy* az angol klasszikus közgazdaságtan (elsősorban Smith), *vagy* pedig a német történeti iskola (különösen Roscher) követőjeként állítja be. A valóságban – haladó szellemiségének megfelelően – *mindegyik*, tudományos értéket képviselő nézet, eszme feltétlen hívet tisztelhetjük benne. Az viszont valóban igaz, hogy a tudománytörténet tanulmányozása során általa megismert eszmeáramlatok közül – mint ahogy a korabeli magyar közgazdasági diskurzus is általában – e kettőt tekinti legkimagaslóbbaknak, követendőeknek. Mivel a „haladás útját” természetesen *piacgazdaság* megfelelő szintre emelésében látja, ezért talán természetes, hogy nagyra értékeli Smith munkásságát: „Smith klasszikus teljesítménye vezette át a korábbi téves pályáról [...] a nemzetgazdaságot a helyes útra, keltette azt önálló életre és tette nem csupán etikai-politikai tapasztalati tudománnyá...”⁵⁴ Sőt, „a smithianizmus vált azzá a kultúreszközzé, amelynek segítségével le lehetett rombolni a válaszfalat polgár és polgár, nemzet és nemzet között.”⁵⁵

Jól jellemzi azonban objektivitásra törekvő kritikus szemléletét, hogy Smith rendszerének hiányosságaira is rávilágít. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy a skót szerző „nem értette meg mélyebben az állam és a népelet magasabb szellemi lényegét, a nemzeteket és a közösségeket alig tekintette másnak, mint nagy kizárólag materiális, gazdasági célok által vezérelt szövetségeknek és nem olyan szellemi közösségnek, amelyek [...] *magasabb rendű erkölcsi, politikai és szellemi célokat, törekvéseket és feladatokat* is magukénak mondhatnak.”⁵⁶ Továbbá, „a Smith rendszerében megjelenő egyoldalúan kozmopolita irányzat az atomisztikusan tekintett egyén és a nagy emberi egész között nem fogadja el egy külön és jogos közbenső tag, a nemzeti közösség meglétét [...], a népeket és az államokat nem egységes, meghatározott jogi, erkölcsi, természeti és nemzeti alapokon nyugvó etikai-politika rendszernek tekinti, hanem csupán emberek sivár gyülekezetének.”⁵⁷ Az ennek folyományaként létrejövő elvont liberalizmus, az állam által nem korlátozott individualizmus pedig nemkívánatos magatartásformákat hív életre.

Érezhető, hogy Kautznak ezen a ponton a gazdasági jelenségek társadalmi beágyazottságát, morális aspektusát hangsúlyozó német hagyományokhoz kapcsolódó szemléletmódja tiltakozik, ami a nemzetgazdaságtan meghatározásáról adott leírásában is tükröződik. Amely „nem pusztá chrematistika és gazdagodástan, nem a haszonleső önzés aritmetikája vagy természettana [...]; hanem valódi *ethikai szociális* tudomány [...]. A nemzetgazdaságtan nem pusztá historiai alkotvány, hanem [...] fensőbb rendeltetésű *morál-politikai létszer* is...”⁵⁸

Hangsúlyozva, hogy messzesemenőig azonosulni tudunk Kautz definíciójának szellemiségével, úgy véljük, hogy itt vélhetően félreérthette a morálfilozófus múltját soha meg nem tagadó Smith valódi koncepcióját. Aki az „elfogulatlan külső szemlélő” metaforája révén tulajdonképpen a társadalom morális kontrollját emeli be az egyéni és közösségi érdek kongruenciáját megteremtő kapitalista világrendbe.⁵⁹ Ebből a szempontból viszont nincs szükség az erkölcsös szerepet felvállaló államra, hiszen a cserélő feleket rendszeresen egymás „testközelébe” terelő piac, a tranzakciók során a partnerre történő óhatatlan, reciprok ráhangolódás önkéntelenül is kölcsönös empátiát vált ki, amely mintegy kitermeli a társadalmat egyben tartó morált. Némileg más oldalról indul ki, de hasonló következtetésekre jut Szakolczai, aki szerint „A liberalizmus nem »az« egyén felszabadítását jelentette, hanem egy olyan társadalom létrejöttét, amelyben az egyének önmozgása egyben az állami s így társadalmi optimumot is megvalósítja.”⁶⁰ Az egyén motivációi ugyanis „maguk is kulturális produktumok, [...] s így létükben hordozzák az összhang megteremtésének lehe-

tőségét az állam erejének növelése és az egyén ily módon meghatározott belső impulzusainak kielégítése között. [...] Az önérdék, némi egyszerűsítéssel az internalizált, pontosabban belső lényeggé vált államérdeket jelenti.”⁶¹ Tegyük hozzá: a valóságban ez a transzformáció korántsem mindig sikeres, ami azonban nem Smithnek róható fel. Egyetértünk Simonnal, aki szerint „Visszatekintve korunk távlatából, talán nem is a smithi rendszerben jött létre a nagy károkat okozó elvont liberalizmus, hanem egy, azt inherensen befogadni nem tudó társadalmi közegben.”⁶²

Jól érzékelteti a Kautz és Smith felfogása közti eltérést, hogy míg az utóbbi az egyéni érdekből vezeti le – a piac, mint közvetítő mechanizmus beiktatásával – a társadalmi érdeket, addig Kautznál a közérdek rendelkezik primátussal. Eszerint „a nemzetgazdaságtan [...] kiindulópontját a közérdek, a közhaszon, a »társadalmi vagyonság« jelentik. [...] nem egyeseknek, hanem a moral-politikai »egészként« tekintett társadalomnak a háztartásával foglalkozik; s mivel kétségtelen az is, hogy a »köznek« érdeke rendszerint megegyez az egyeseknek jól felfogott, s helyesen értelmezett *magánérdekével*.”⁶³

Összegzés

Dolgozatunk egyfajta szerény kísérletnek tekinthető, amelyben a gazdasági gondolkodást formáló hatásokat igyekeztünk számba venni a tudományszak kiegészítés korabeli neves képviselőjének, Kautz munkáin keresztül bemutatva. Valamely időszak felfogásrendszerének *mintázatára* koncentrálva egyfajta „gestalt”-szemléletben próbáltunk közelebb kerülni az eszmetörténet tárgyát képező nézetek viszonyához és az e mögött munkálkodó okokhoz. Úgy találtuk, hogy az elméletek létrejöttében, „sorsában” – triviális módon – nagy szerepe van az „ihlet” elsődleges forrását jelentő, ráadásul nagy formai és tartalmi gazdagsággal, változékonysággal jellemezhető gazdaságtörténeti jelenségeknek. Ezen belül azonban a szubjektív és/vagy véletlen hatások *kaotikus dinamikát* felmutatva alakíthatják a tudományszak szellemi termékeinek karakterisztikáját. Utaltunk rá, hogy azokban az esetekben, amikor a gondolkodási folyamat tényleges célját a praxis szolgálata helyett presztízsszemponthoz veszik át, az elmélettörténet irányultsága kitörhet a korábbi, „földhöz ragadt” keretfeltételek közül, hozzáátéve, hogy emiatt még a korábinál is megjósolhatatlanná válik tendenciáit illetően. Megállapítjuk, hogy egyrészt a gazdaságtörténet, másrészt az őt leképezni igyekvő gazdasági gondolkodás külön-külön is kaotikus jellegű, ezért az eszmetörténet csak retrospektív szemléletben működhet hitelesen.

Tanulmányunkat zárjuk Kautz jelenre is jellemző, a közgazdaságtudomány korabeli, hazai állapotára vonatkozó summázataival: „...nagyban és egészben véve e téren is tetemesen közeledtünk már az uralkodó műveltségi népek állásához, s hogy jelesül mind törvényhozásunk és publicistikánk, mind szociális iránylataink és irodalmunk lényegileg ugyanazon modern eszméknek és elveknek hódol, mint a többi európai népek; hogy a mi törekvéseink és teoriánk, a mi kiindulási pontjaink és végcéljaink is lényegesen azon nagy igazságok és fogalmak uralma alatt állanak, s ugyanazon szellem éltető befolyását tanúsítják, mely a hangadó nagy kulturai népek köz- és társadalmi életén, irodalmán és tudományán, legislátióján és szociális mozgalmain átleng.”⁶⁴ Ugyanakkor „Hazai tudományosságunk és irodalmunk haladási vívmányait szerény mérvűeknek kell neveznünk, mert nemzetgazdasági nézetkörünk még mindig számos téveszmét és balfogalmat is rejt magában, s mert, ha nem is irodalmunkban és szakköreinkben, de a nagy tömegekben még mindig igen nagy a hajlam nálunk, nagy hangzása üres szavaknak hódolni, s közgazdasági alchymisták és naturalisták állításaira esküdni!”⁶⁵

JEGYZETEK

1. Kautz (1905), hasonló szellemben: (1868): 497. o.
2. Kautz (1868).
3. Bekker (2002) 20. o.
4. Kautz (2004): 21. és 25. o. – kiegészítés és kiemelés *B. J.*
5. Kautz (1868): 9. o.
6. I. m. (1868): 598. o.
7. Madarász (2000a): 12. o.
8. Smith (1959) – kiemelés *B. J.*
9. Marshall (1920) – kiemelés *B. J.*
10. V. ö. Kaposi (1996): Th. Munról és Ricardoról írt értékelő sorairól: 10–11. és 122. o.
11. Kautz (2004): 506. o.
12. Lásd Madarász (2000a): 13. o.
13. Kautz (2004): 21. o. – kiemelés *B. J.*
14. I. m. 24. o.
15. Kautz (1868): 2. o.
16. Kautz (2004): 34–35. o. – kiegészítés *B. J.*
17. I. m. 26. o. – kiegészítés *B. J.*
18. I. m. 28. o.
19. Kautz (1868): 587. o. – kiemelés *B. J.*
20. Kautz (2004): 28–29. o.
21. I. m. 29. o. – kiemelés – *B. J.*
22. Keynes (1972): 87. o. – kiemelés *B. J.*
23. Jevons (1970): 72. o.
24. Kautz (2004): 42. o.
25. Uo. 53. l.áb. kiemelés – *B. J.*
26. I. m. 506. o. 130. l.áb. – kiemelés *B. J.*
27. Popper (1989); lásd még Flew (1990).
28. Braudel (1972).
29. Hempel (1965).
30. Lásd pl. Reisch (1997), Shermer (1997), Barabási (2010) műveit.
31. Lásd Shermer (1997).
32. Prigione–Stengers (1984) – kiemelés *B. J.* Jegyezzük meg, hogy a kaoszelmélet szerint egy rendszer kaotikus állapotának kritériuma valójában nem a bifurkációk megjelenése, hanem az időbeli viselkedését jellemző minta ciklikusságának megszűnése, továbbá a kezdőállapotokra való érzékenység.
33. Schumpeter (2000): 30. o. – kiemelés *B. J.*
34. Reisch (1997) – kiegészítések *B. J.*
35. Marx (1962): 105. o.
36. Az idézet Hesse „*Az üvegyöngyjáték*” című regényéből való.
37. Jevons (1970) – kiemelés *B. J.*
38. Lásd pl. Bekker (2000), Móczár (2008): 1. fej.
39. Horváth–Király (2000).
40. Kautz (1868): 587. o.
41. Lorenz (1997): 80–81. o. – kiemelések *B. J.*
42. I. m. (1997): 174. o.
43. Harmat–Hild (2002): 330–331. o.
44. Bekker (2002): 34. o.
45. I. m. (2002): 31–32. o.
46. Kautz (1868): 255. o.
47. I. m. (1868): 4. o.
48. I. m. 587. o.
49. I. m. (1868): 586–587. o.

50. Bekker (2002): 32. o. – kiegészítés *B. J.*
51. Kautz (2004): 16. o.
52. Harmat–Hild (2002): 331. o. – kiegészítés *B. J.*
53. Kautz (1875–1876): 30. o.
54. Kautz (2004): 343. o.
55. I. m. 346. o.
56. I. m. 348. o.
57. I. m. 349. o.
58. Kautz (1875–1876): 25–26. o.
59. V. ö. Oncken (1897) vs. Zeller (2009).
60. Szokolczai (1990): 92–93. o.
61. I. m. 77. o.
62. Simon (2013): 21. o.
63. Kautz (1875–1876): 26–27. o.
64. Kautz (1868): 598. o.
65. I. m. 602. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barabási A.-L. (2010): Villanások. A jövő kiszámítható. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Bekker Zs. (2000): Marginalista forradalom, neoklasszikus gondolkodás. In: Alapművek, alapirányzatok (szerk.: Bekker Zsuzsa) Aula, Budapest.
- Bekker Zs. (2002): A praktikus „eszmemenetekről” a „doktrinár” fejtegetésekig. In: Magyar közgazdasági gondolkodás. Gazdaságelméleti olvasmányok 2. (szerk.: Bekker Zsuzsa), Aula, Budapest.
- Braudel, F. (1972): A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. Századok, 4–5: 988–1012.
- Flew, A. (1990): Popper and Historicist Necessities. *Philosophy*, 65.
- Harmat Zs.–Hild M. (2002): Közgazdasági elmélet – intézmények – oktatás. In: Magyar közgazdasági gondolkodás. Gazdaságelméleti olvasmányok 2. (szerk.: Bekker Zsuzsa), Aula, Budapest.
- Hempel, C. (1965): *The Functions of General Law sin History. Aspects of Scientific Explanation and Other Essays*, New York.
- Horváth L.–Király J. (2000): Se elkezdve, se befejezve. (A mi 20. századi közgazdaságtanunk) Századvég, 5. évf. 19., Budapest.
- Jevons, W. S. (1970): *Theory of Political Economy*, Penguin, szerk.: R. D. Collison Black.
- Kaposi (1996): A gazdasági folyamatok és a közgazdasági gondolkodás kapcsolata a 18. században. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs.
- Kautz Gy. (1868): A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. Heckenast Gusztáv kiadása, Pest.
- Kautz Gy. (1875–1876): *Nemzetgazdaság és pénzügytan*. Franklin Társulat, Budapest, 3. átdolgozott kiadás.
- Kautz Gy. (1905): *Tudomány és tudományosság hazánkban*. Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Tudományos Akadémia 1905. május 14-én tartott közgyűlésén. Különlenyomat az Akadémiai Értesítő 1905. jún. havi füzetéből. Hornyánszky V. Könyvnyomdája, Budapest.
- Kautz Gy. (2004): *A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése*. Aula, Budapest.
- Keynes, J. M. (1972): *Collected Writings, X. köt, Essays in Biography*, Macmillan, London.
- Lorenz, K. (1997): *Ember voltunk hanyatlása*. Cartafile Kiadó, Budapest.
- Madarász A. (2000a): Előszó. In: Madarász Aladár (szerk.): *Közgazdasági eszmetörténet*. Osiris, Budapest.
- Marshall, A. (1920): *Principles of Economics*. 8th ed. Macmillan, London.
- Marx, K. (1962): *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*. In: *Marx-Engels Művei*, 8. köt. Kosuth Kiadó, Budapest.
- Móczár J. (2008): *Fejezetek a modern közgazdaságtudományból*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Oncken, A. (1897): The Consistency of Adam Smith. *The Economic Journal* 7, no. 27.
- Prigione, I.–Stengers, I. (1984): *Order out of Chaos*. Bantam, New York.
- Popper, K. R. (1969): A historizmus nyomorúsága. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Reisch, G. A. (1997): Káosz, történelem és elbeszélés. In: Fokasz N. (szerk.): *Rend és káosz. Fraktálok és káoszelmélet a társadalomkutatásban*. Replika Kör, Budapest.
- Schumpeter, A. (2000): Bevezetés. In: Madarász Aladár (szerk.): *Közgazdasági eszmetörténet*. Osiris, Budapest.
- Shermer, M. (1997): A történelem káosza. Egy kaotikus modellről, amely a véletlen és a szükség-szerű szerepét reprezentálja a történelmi folyamatban. In: Fokasz N. (szerk.): *Rend és káosz. Fraktálok és káoszelmélet a társadalomkutatásban*. Replika Kör, Budapest.
- Simon D. (2013): *Gazdaságpolitika, gazdasági fejlődés és a közgazdasági gondolkodás Magyarországon (1867–1945) – A gazdasági liberalizmus útja Magyarországon*. Szakdolgozat, Pécsi Tudományegyetem, KTK, Pécs.
- Smith, A. (1959): *A nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szokolczai Á. (1990): *A fejlődés megkérdőjelezése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zeller Gy. (2009): *Létezik-e a Smith probléma, avagy mennyire egységesek Adam Smith nézetei?* KRTI Műhelytanulmányok, PTE KTK, Pécs.